

Propali dijak Maks — „vagabunda“ ga nazivlja Cankar — je pravzaprav edini pošten človek, najvišja moralna količina v kraljestvu na Betajnovi. A njegova poštenost mu je pogubna: Po večerji, pri kateri je dobro napital in napojil sodnika, župnika in bodočega zeta, vzame Kantor puško in kratkomalo ustrelil Maksa. Finis iustitiae! Kralj na Betajnovi je zopet absolutni gospod: Država in cerkev hodita lahko k njemu zopet na kosilo, in sklepni akord te drame je soglasni krik ljudstva: „Vsi smo z Vami! Bog Vas živi, Kantor!“

Zmagal je oni, ki kliče: „Jaz nisem tiholazec, sramežljiv, bojazljiv, omoraljen tiholazec.“ Beseda „omoraljen tiholazec“ nam bolje kakor vsaka kritika odpira pogled v Cankarjevo mišljenje.

Mislimo, da smo zadeli osnovno misel Cankarjevo, dasi moramo priznati, da nam je ostalo še marsikaj nejasnega. Cankar piše pol realistično, pol utopično. Zato tudi ne merimo njegovih značajev z merilom normalnih ljudi. Kak oče je Kantor? Popolna živina, pred katero trepetajo žena in otroci! Dvanajstletni Pepček in desetletni Francelj se pretepata. In oče uči Franceljna: „Ali ne veš, da bi te zaprli, če bi ga ubil? Zaprli, zaprli! Zato se ne sme ubijati. Le pojdi, ti falot, pa nikar ga več ne pehaj! Ti si pa tudi mevža, Pepček! Če te bo še enkrat pahnil, pa ga natepi! Le ven!“ Sirov je sklepni prizor prvega dejanja, ko se „kralj na Betajnovi“ na tleh kleče lasa in pretepa s svojim otrokom. Ravno tako čudni in nenaravni so ljubavni pogovori in prizori. Vidimo sicer uzorce ljudi, a nimamo ž njimi nikakega sočutja.

Toda ni se treba baviti s posameznostmi. Saj vsakdo iz teh splošnih potez spozna značaj Cankarjeve drame. V slogu, v pogovorih, v sceničnih nastopih bi nam Cankar lahko podal prav briljantnih proizvodov, če ne bi bil nad vsem razlil tega odurnega, mefistofelskega duha, ki ne more slišati trditve, da bi je ne zatajil, ki ne more videti zadovoljstva, da bi ga ne zastrupil, ki izpreminja ljubezen v mržnjo in nado v brezupnost, ki se smeji nesreči in ironično ploska zmagoslavju krivice.

„Jaz sem se že od nekdaj ukvarjal s stvarmi, ki sem vedel naprej, da se mi izjalovijo. To je moja usoda, glejte!“ S tako mrzlo resignacijo gre na socialno delo Cankarjev „vagabund“. In ta hladno gibajoči se stroj je vrhunec te drame! Zemski ljudje pač niso sorodni s prebivavci utopične Betajnovne. **Dr. E. L.**

Hrvaška književnost.

O zdravstvu staroga Zagreba. Napisao Janko Barlè. Preštampano iz „Liečničkoga Viestnika“. U Zagrebu. Tisak Dioničke Tiskare. 1902. — Naš rojak, g. Barlè, je v tej knjižici zbral plod svojih preiskavanj o zdravilstvu v prošlih dneh zagrebske zgodovine. Najprej popisuje bolnice, ubožnice in kopališča, potem pa našteva zdravnike, in sicer od XIII. stoletja dalje. Prvi zagrebški izučeni zdravnik je bil kanonik Petar „Physicus“ v XIII. stoletju. Potem je bilo seveda vedno več zdravnikov. G. Barlè našteva raznotera učilišča, kjer so se izobraževali zdravniki, in tudi zdravilske razmere v drugih hrvaških krajih. Nato pridejo na vrsto lekarne. Najstarejše lekarne so bile seveda samostanske. Prvi lekar v Zagrebu, ki je prodajal v „štacuni“ zdravila, se imenuje l. 1355. neki Jakob. Potem se je lekarska znanost vsako stoletje izpopolnjevala. Med zdravniki je bilo tudi več Slovencev. L. 1695. je došel v Zagreb Slovenec dr. Matija Križaj, ki je imel 100 škudov plače ter bil tudi kaptolski zdravnik. K Slovencu dr. Božiču je poslala vlada v Trst l. 1705. kanonika Pavavića, da ga nagovori, naj se preseli v Zagreb, kar je ta tudi storil. L. 1706. pa je prišel iz Zagreba dr. Slizovius v Ljubljano k dr. Hvalici, da se ž njim posvetuje o zdravju dveh plemičev. Zanimiv je popis kaptolske lekarnice z vsemi zdravili, ki jih je izdelovala; tu imamo pregled tedanjega zdraviloslovja. V misalu (!) zagrebske škofije od l. 1511. so tiskana zdravstvena pravila XVI. veka. Inventarja stolne cerkve zagrebske, eden spisan med l. 1356. in 1387., drugi pred l. 1426., izpričujeta, da so pri tej cerkvi hranili 28 zdravilskih knjig. Izmed kopališč našteva g. Barlè na Hrvaškem sledeča: Krapinske toplice, Varaždinske toplice, Daruvar, Lipik, Slavetić, Sundeće, Šutinske in Stubičke toplice. Slednjič našteva g. Barlè tudi imenitnejše tuje zdravnike, pri katerih so se zdravili imovitejši Zagrebčani. Na glasu pri njih je bil dr. Vuk Konrad pl. Brekenfeld iz Novega mesta na Dolenjskem. K njemu so hodili s Hrvaškega in ga tudi klicali v boleznih. Tako je n. pr. l. 1704. zdravil vlastelina stenjevskega grofa Ratkaja, l. 1705. pa zapovednika Chernkoczyja, ko je poklical na posvetovanje tudi dr. Purkarda iz Novega mesta in dr. de Lupinisa iz Ljubljane. Takrat je zdravil Brekenfeld tudi biskupa Martina Brajkovića. L. 1716. je zdravil ljubljanski zdravnik dr. Ferdinand Heizel zagrebskega kanonika in poznejšega prošta barona Sinersperga.

Našteli smo tu iz Barletove knjige nekaj podrobnosti, ki se tičejo tudi Slovencev. Že

iz teh izprevidimo, kako zanimiva je ta razprava ne le za zdravnike in zgodovinarje, katerim je namenjena v prvi vrsti, ampak za vsakega, ki se zanima za kulturni razvoj Hrvatov.

Dr. E. L.

Iz drugih književnosti.

Beethoven und Klingers Beethovenstatue. Eine Studie von Dr. Joseph Mantuani. Wien. Verlag von Gerold & Comp. 1902. — Naš rojak, g. dr. Mantuani, ki se bavi že dolgo z estetiškimi vprašanji, nam v tej knjižici podaja nekaj tehtnih razmotrivanj, ki se tičejo deloma Klingerjevega najnovejšega in najslovičjšega umotvora, deloma karakteristike velikega glasbenika Beethovena, v katerih pa razpravlja tudi ideje splošne važnosti. Mnogo so pisali „pro“ in „contra“ temu Klingerjevemu kipu, kateri je res eden najznačilnejših proizvodov „mlade“ umetnosti. Dr. Mantuanijeva sodba nam pa izmed vseh še najbolj ugaja.

Podlaga Kling. kipu je temna rjavkasto-višnjeva, oblaku podobna skala. Na njej stoji težko in široko mogočen prestol. Naslonjala spredaj in ob straneh segajo v sklenjenih ploščah do tal. Podpore tektoničnega odra se strinjajo zadaj v palmova debela, spredaj pa v konjske noge. Naslonjalo se končuje zgoraj v živo-barven pas, iz katerega gledajo krasne angelske glavice iz slonove kosti. Na zunanji plošči naslonjala je Klinger vklesal alegorično-simbolične podobe. Največji je prizor na Kalvariji, ko visi Kristus na križu med dvema razbojnikoma. Pod njim je Venera na školjki, katero krepko dviga neko moško božanstvo. Plašno gleda Venera na Kalvarijo. Od križa dol pa teče mlad mož — sveti Janez — in ukazovalno kaže na Venero. Na desni strani vidimo „Greh prvih starišev“, na levi pa sta Tantal, ki sega po umikajočih se sadovih, in Danaida, ki lovi vodo v sito.

Na tem prestolu sedi, kakor nekaj Jupiter — Beethoven. Telo je nago, samo čez noge si je vrgel odejo. Zgornji život je nagnjen lahko naprej, stisnjeni pesti pa počivata na dvignjenem levem kolenu. Pred Beethovenom, ki premišljuje gleda v daljavo, stoji orel, ki ravno razpenja peruti in gleda v mojstra, kakor bi pričakoval njegovega povelja. — Cela skupina je izdelana iz raznih dragocenih snovi z mojstrsko tehniko.

Ta Klingerjev umotvor je dal dr. Mantuaniju povod, da nam je napisal globoko analizo Beethovenovega in Klingerjevega značaja. Pisatelj preiskuje ves razvoj Beethovenov, in sicer tudi njegovo versko in modroslovno

stran, ter izvaja slednjič ta zaključek iz svoje preiskave: Beethoven je bil v vsakem oziru subjektiven značaj z nepopolno književno in splošno izobrazbo; njegovi verski, politični in socialni nazori so bili vedno enostranski in povzeti večinoma po Herderju; poln žalih mladostnih spominov in v samega sebe zamišljen nikomur ni odkrival svoje bolesi in vedno bolj ga je mučila kot glasbenika zavest, da mu gine posluš ter da tako nezmožnost čutila konča njegovo umetniško delovanje. Zato se poganja z neko eruptivno strastjo za svojim smotrom.

Tako je pojmlil to vulkansko naravo tudi Klinger. Mantuani nam podaja najprej sliko njegovega značaja. Klinger je „eine bedeutende Tagesfrage“. Sedaj 45 letni umetnik je bil rojen v Lipskem kot sin bogatih staršev, ki so mu preskrbeli moderno izobrazbo. Poleg Thome in Böcklina ga imenuje Mantuani najvažnejšega zastopnika „plantastične umetnosti“. Njegova glavna moč je v dekorativni smeri. On je slikar, kipar, radirec, pisatelj in glasbenik. Primerjajo ga z Michelangelom. Pa vzklikniti moramo: „Žal! Žal da je Michelangelo naše dobe Maks Klinger!“ Versko je Klinger zastopnik plitvega racionalizma, kateri zanaša v njegove verske umotvore hladnega in neumetniškega duha napačne hiperkritike. Mantuani splošno sodi, da je subjektivno Klinger zadel Beethovenovega duha, očita mu pa pomanjkanje zgodovinske realitike. V Beethovenu se klasični duh in krščansko mišljenje čudno menjujeta. Kot izraz starega poganstva se imenuje njegova deveta simfonija, svoje estetične in modroslovne pojme o krščanstvu pa je vlil v slavno „Missa solemnis“. Zato je Klinger na prestolu vklesal simbole krščanstva in poganstva.

Tu ima pa Mantuani priložnost, da izgovori resno besedo v brambo zgodovinskega ideala krščanskega, s katerim novejši umetniki postopajo tako samovoljno. Klinger je Kristusa na križu upodobil nekako brutalno, sirovo. Na križ, ki ima obliko T, je pribil Izveličarja nagega, jahajočega na kladi, noge so mu pa pribite na zadnji strani križa na podnožju. Mantuani citira stare pisatelje ter dokazuje, da ni pravo to naziranje, in da mnogo bolj soglaša z zgodovinsko resnico predstavljanje krščanskih umetnikov, katero je tudi bolj spoštljivo in estetično.

Splošno pa sodi dr. Mantuani, da se bo iz teh nemirnih modernih struj razvila pomlajena, izčiščena in novim potrebam odgovarjajoča umetnost.

L.